

Svein Lundestad

Fiskerbønder, arbeidere og arbeiderbevegelse i Nordland og Troms 1900-1940

Arbeiderpartiets første stortingsrepresentanter kom fra Nord-Norge. Gjennombruddet skjedde ved et valgskred i Troms i 1903. I denne artikkelen skal vi se nærmere på bakgrunnen for gjennombruddet den gangen, innholdet i den mobiliseringen som fant sted og særlig utdype de sterke forskjellene mellom Nordland og Troms i den utviklingen som foregikk fram til 1940. Mens Arbeiderpartiet i landdistriktene i Troms ble det klart dominerende parti ved alle valg etter 1903, tok det mye lengre tid før partiet utviklet en liknende stilling i Nordland. Særlig i kyststrøkene tok det lang tid før Arbeiderpartiet oppnådde en oppslutning som kunne måle seg med tallene for Troms. Mange steder skjedde ikke gjennombruddet her før i perioden 1930-1945.¹

Stortingsvalget i 1903

Valget i 1903 var første gang kandidater stilte til valg i Nord-Norge for Det norske Arbeiderparti. I landdistriktene i Troms vant partiet alle tre representantene. Sammen med Alfred Eriksen, John Lind Johansen og Meyer Foshaug fra landdistriktene i Troms ble også Jørgen Berge fra bykretsen Bodø/Narvik/Tromsø valgt som den fjerde representanten for Arbeiderpartiet ved dette valget. For landdistriktene i Troms ble dette innledningen til en varig dominans for Arbeiderpartiet: ved alle valgene fram til 1940, unntatt 1921, 1924 og 1930, samlet Arbeiderpartiet alene over 50 % av stemmene. (Det samme gjelder for alle valgene i etterkrigstida fram til 1973.) Gjennombruddet i 1903 var i liten grad et resultat av det arbeidet som partiet sentralt hadde foretatt, det var knyttet til lokale kampsaker, lokale ledere og lokal organisering. Som partisekretæren i DNA, Magnus Nilssen, sa det i en hilsningstale til de nye stortingsrepresentantene i Kristiania etter valget:

“Men det mærkeligste er, at det er ikke Kristiania eller noen av de større byer som har bragt den første socialdemokratiske seier ved valget. Her, hvor agitationen og organisationsarbeidet har været drevet længe og jævnt i aarevis.”

Nilssen karakteriserte seieren som “saa overvældende og forbausende at vi her nede rent blev staaende og maape av bare overraskelse”.²

Oppslutningen om Arbeiderpartiet var sterkere i landkommunene enn i Tromsø by, 63,3 % i landdistriktene mot 31,3 % i Tromsø. Og sterkest var oppslutningen i midtpunktet for agitasjon og organisering: Karlsøy kommune med nesten 94 % av stemmene til Arbeiderpartiets liste.

Bakgrunnen for gjennombruddet - ledelse og kampsaker

Den lokale leder for det dramatiske valgskredet i Troms i 1903 var uten tvil sogneprest Alfred Eriksen i Karlsøy. Det var han som hadde tatt initiativet til å starte avisa *Nordlys* i januar 1902, og det var han som tok initiativet til å danne sosialdemokratiske arbeiderforeninger fra sommeren 1902 og til å innby til dannelsen av Tromsø Amtsarbejderforening den 10. desember 1902.

“Nordlandspræsten drager i Leding”. (Tegning av Gustav Lærumi i *Vikingen* nr. 25, 1903).

Alfred Eriksen var sogneprest i Karlsøy i Troms da han i 1903 ble valgt inn på Stortinget som en av Arbeiderpartiets første representanter. Eriksen som opprinnelig var radikal venstremann, stiftet i 1902 Tromsø Amtsarbejderforening. Samme år startet han utgivelsen av avisa Nordlys. Eriksen hadde vanskelig for å underlegge seg partidisiplinen, og kom ved flere høve i motsetningsforhold til partiet. I 1912 ble han ekskludert av partiet, da han som formann i Riksmålsforbundet hadde vært med på å skrive under på et opprop om bare å stemme på kandidater som hadde bundet seg til riksmålsprogrammet.

Eriksen kom til Karlsøy som sogneprest i 1891, men det var først fra 1898 at han begynte å ta aktivt del i politisk arbeid, først som ordfører i Karlsøy og medlem av amtstinget. I 1900 ble Eriksen valgt som formann i både den lokale venstreforeningen i Karlsøy og Venstres amtsforening. Allerede ved stortingsvalget i 1900 stod Eriksen bak en mobilisering for Venstre i Karlsøy og deler av Nord-Troms - deltakelsen gikk opp, og oppslutningen om Venstre var sterkere i Nord-Troms enn i andre deler av fylket. Eriksen ble imidlertid ikke valgt som stortingsrepresentant ved valgmannsvalget det året. En allianse fra midt- og sørfylket hindret at lederen for mobiliseringen i nord ble innvalgt på Stortinget.

I god tid før valget i 1903 brøt Eriksen både med partiet Venstre og avisa *Tromsø*, startet sin egen avis på Karlsøy og gikk aktivt inn for å danne lokale arbeiderpartiforeninger. Helt fra Eriksen gikk inn i politisk arbeid i 1898, stod agitasjon mot handelsmennenes økonomiske, sosiale og politiske dominans sentralt i hans virksomhet. I 1899/1900 skrev han en artikkelserie om nessekongeveldet i *Tromsø*, og en serie rettssaker mot handelsmann Helberg i Karlsøy skapte stor oppmerksomhet omkring kampen mot handelsmannsveldet. Da Eriksen ble frikjent i lagmannsretten i 1901 for en klage fra Helberg, ble frifinnelsen møtt med begeistring blant folk, og Eriksen ble møtt med et demonstrasjonstog til ære for han.

Det var lokale saker Eriksen tok opp, han ville selv tale "smaafolks sak", og det var handelsmenn og embetsmenn som skapte urett og undertrykking. Slik presenterte Eriksen selv sitt program i den første lederartikkelen i *Nordlys* den 10. januar 1902:

"I den senere tid er ting hændt som har maattet aapne øjnene for hvor stor uret og undertrykkelse der (er) her oppe. Mere her end andre steder i vort land. Her har de herskende klasser optraadt mer overmodig og hensynsløst end de kan andensteds i vor tid. Nogle faa store og mægtige handelsmænd har like til nu søkt at holde den arbejdende klasse under sit haarde herredømme, og i pakt med dem har saa godt som hele embetsstanden gaat.

For ikke lang tid siden fik folket gjennom forsøket paa at drive den nye handelslov gennem den første anelse om hvilke tanker og lyster der rører sig hos dem som sitter inde med pengemagten. Var denne lov gaat igjennem, vilde den lagt fiskerne under endnu større tvang, gjort deres kaar endda værre end før.

Men foreløpig blev dette første (angrep) slaat tilbage. Det var for dristig lagt. Og de som hadde gjort det, oppnaadde det motsatte av det de hadde tænkt. Gjennem dette fik fiskerne syn for hvor kuet de var, og lærte for første gang at rejse sig til kamp.

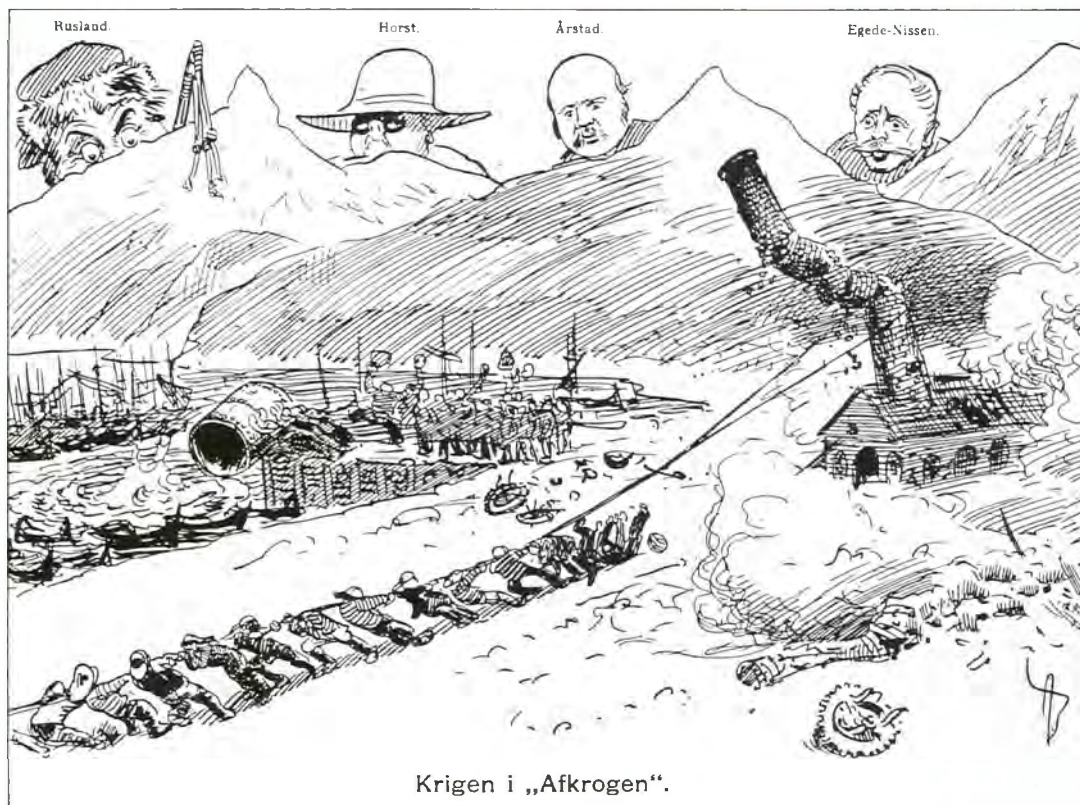
Og fra dette ene gik tankerne utover til andre ting. Den arbeidende klasse begyndte at forstaa, at der her maa en hel rejsning til. De maa ta op en fuldstændig kamp for sin frigjørelse.”

Kampen mot en ny handelslov hadde vært en viktig sak for fiskerne helt siden 1898, da en kommisjon som skulle vurdere en ny handelslov, hadde foreslått å begrense russehandelen, spesielt den handelen som foregikk direkte mellom nord-norske fiskere og de russiske pomorene. Russehandelen hadde vært den sentrale saken ved valget i 1900, den var viktig i 1903, og i 1906 nevnes den fremdeles som hovedsaken i valgkampen.³ I 1903 var det også en annen sak som opptok fiskerne i Nord-Norge, hvalfredningssaken. Det var disse to sakene som stod først på amtspartiets program som ble vedtatt ved dannelsen i desember 1902. Det var lokale saker som ble satt i sentrum i agitasjonen, her var lite av sosialistisk ideologi, og her var lite om de saker og den virksomhet som partiet sentralt prioriterte. Denne konklusjonen trekker også Einar Lockert etter å ha gjennomgått valgkampen i 1906 i sin hovedoppgave fra 1974. Eriksen legger ikke skjul på at han er sosialist, det sier han tidlig fra om i *Nordlys* (28. januar 1902):

“Vi har ikke lagt det ringeste skjul paa at vi personlig er en tilhænger av socialismen. Vi har tværtimot uttalt det aapent og likefrem ved flere lejligheter. Da vi av Hammerfest arbejder- og fiskerforening nylig var indbudt til at holde foredrag ved kommunevalget, var det første av foredragene en redegjørelse for og et forsvar for socialismen. Vi saa ikke at nogen derved blev skræmt. Tværtimot.....

Der kan ikke endnu bli spørmaal om at gjennomføre de socialistiske grundsætninger i vort samfund. Tiden er ikke inde til det. Hvad det gjælder om under den nuværende stilling, er de enkelte mindre saker som kan sættes gjennom for at gjøre kaarene lettere for den arbeidende klasse og løfte de smaa i samfundet. Det er om slike praktiske forbedringer arbejdet for tiden maa gjælde.”

Og de sakene som i 1903 først og fremst skulle gjøre kårene lettere for fiskere og bønder i Troms, var å kjempe for total hvalfredning og for å opprettholde russehandelen. Motstanden mot den nye handelsloven hadde brodd mot handelsmennene, og Eriksen kunne bruke denne saken i sitt prinsipielle oppgjør med handelsmennenes maktstilling i landsdelen. I rettssalen, på talerstolen og gjennom avisene påviste Eriksen hvordan fiskerne var blitt avhengige av den lokale handelsmann. I Karlsøy avløste Eriksen sin motstander Helberg som den politiske forgrunnsfigur, og striden var så hard at Helberg i 1902 forlot Karlsøy.

Krigen i „Afkrogen“.

I 1903 ble hvalstasjonen i Mehamn nærmest totalt rasert under uroligheter som varte i flere dager, og der flere hundre fiskere deltok. Slik framstiller vittighetsbladet Korsaren nedrivningen av hvalkokeriet i Mehamn. Interesserte tilskuere er den russiske hjørn, justisminister Søren Tobias Årstad og stortingsmennene Hans Jakob Horst og Adam Egede-Nissen.

Kampen for hvalfredning var i første rekke rettet mot hvalfangstselskapene sørfra, som siden 1880 hadde etablert hvalstasjoner på Finnmarkskysten. Hvalbestanden var deretter blitt kraftig redusert, og fiskerne, sammen med Eriksen, så en klar sammenheng mellom elendig fiske på Finnmarkskysten både i 1901, 1902 og 1903 og en desimert hvalbestand. Etter fiskernes og Eriksens mening hadde hvalen tidligere bidratt til å jage fisken mot land, den hadde også gjort det lettere for fiskerne å oppdage hvor fisken befant seg. Etter at hvalbestanden var blitt ødelagt, ble fisken stående for langt fra land, i tillegg kom at selen kunne boltre seg fritt og skape store vanskeligheter for fisket. Før 1903 hadde kysten i Troms og Finnmark i flere år blitt invadert av sel (kobbeinvasjonen). Eriksen forsvarte fiskernes syn på sammenhengen mellom dårlig fiske og desimert hvalbestand, han gikk inn i polemikk med forskeren Johan Hjort, som så andre årsaker til det dårlige fisket, og han ble leder for den delegasjonen som reiste nordfra i januar 1903 for å påvirke Stortinget til å vedta total hvalfredning. Agitasjonen rettet seg her mot sørnorske kapitalinteresser og stortingsrepresentanter som stilte seg likegyldige til krav som var viktige for fiskerne i Nord-Norge.

Begivenhetene i Mehavn i pinsen 1903 viste hvor sterke krefter som var i bevegelse blant fiskerne. Under uroligheter som varte i flere dager, og der flere hundre fiskere deltok, ble hvalstasjonen i Mehavn nærmest totalt rasert. Et forhold som etter alt å dømme var med på å utløse urolighetene, var at Stortinget hadde vedtatt å utsette behandlingen av saken om total hvalfredning. Myndighetene satte inn militære mannska- per i Mehavn og andre steder der de fryktet liknende aksjoner.

I *Nordlys* tok Eriksen avstand fra opptøyene, han oppfordret isteden fiskerne til å bruke stemmeseddelen for å få innfridd sine krav. Hvalfredningssaken hadde nok stor betydning for den massive overgangen fra Venstre til Arbeiderpartiet som fant sted i Troms ved valget i 1903. Arbeiderpartiet fikk i 1903 en nesten like stor andel av stemmene i landdistriktene i Troms som Venstre hadde fått i 1900. Det var ikke bare loddetorskefisket i Finnmark som hadde slått feil etter 1900, også Lofotfisket hadde vært dårlig. Arne Odd Johnsen har i "Den moderne hvalfangsts historie" beregnet årlig gjennomsnitt i loddetorskefisket i Varanger i perioden 1901-1903 til mindre enn 1/40 av hva det hadde utgjort i perioden 1871-1885. Slik karakteriserer Johnsen situasjonen foran sesongen 1903:

"Folk med nærmere kjennskap til forholdene kunne forutsi at et nytt feilslått loddefiske ville føre med seg sult og desperasjon i tallrike hjem i Finnmark."⁴

I Finnmark tok Adam Egede-Nissen opp de samme sakene som Eriksen, foreløpig under Venstres fane. Egede-Nissen kom til Vardø som postmester i 1897, engasjerte seg i avholdssaken og kom snart til å ta opp mange av de samme sakene som Eriksen. I 1899 startet han avisa *Finnmarken*, i 1900 ble han valgt til formann i Vardø Venstreforening og valgt som stortingsrepresentant for Finnmarksbyene. Sentralt i programmet stod motstanden mot en ny handelslov og hvalfredningssaken.⁵ Egede-Nissen var med i arbeidet for å danne arbeider- og fiskerforeninger i Vardø og Hammerfest. Han ble gjenvalgt i 1903, og selv om han ikke gikk over til Arbeiderpartiet før etter unionsoppløsningen i 1905, regnet han seg som sosialist og talte fra første stund på Stortinget arbeidernes og fiskernes sak. Han var f. eks. med på partifesten i Kristiania som hilste de fire nye arbeiderpartirepresentantene velkommen i 1903. Fra valget i 1906 var støtten til Arbeiderpartiet sterk i Hammerfest og Vardø, men det tok tid før støtten i landdistriktene i Finnmark ble like sterk som i Troms.

Eriksen var selvsagt heller ikke alene om agitasjonen i

Adam Egede-Nissen kom til Vardø som postmester i 1897. I 1899 startet han avisa Finnmarken og i 1900 ble han valgt inn på Stortinget som representant for Venstre. Han ble gjenvalgt i 1903, men forlot Venstre i 1905 og representerte i de følgende perioder Arbeiderpartiet.

“Egede-Nissen blandt sine Urvelgere”. (Tegning av Gustav Lærum i Vikingen nr. 29, 1903)

Troms. Olav Dalsbø fra Målselv reiste mye rundt i fylket i 1902 og 1903 og var aktivt med da flere nye lokallag ble dannet. Vinteren 1903 var han også behjelpelig med å få i gang partilag i Vesterålen. I tillegg kunne det være avgjørende om det fantes lokale drivkrefter som kunne føre arbeidet videre når de omreisende talerne ikke lenger var til stede. Men det var en grense for hvor langt agitasjonen kunne rekke. Det ser vi ikke minst av valget i Nordland i 1903.

Det var altså lokale merkesaker som russehandel og hvalfredning som stod i sentrum i Troms i 1903. Disse kunne settes inn i en sammenheng med grunnleggende motsetninger mellom fiskere og bønder på den ene side og handelsmenn og embetsmenn på den andre. Det var nemlig ikke bare handelsmannsveldet som fikk gjennomgå i Nordlys fram til valget 1903. Embetsmennene ble kritisert for alltid å virke til fordel for overklassen, sorenskrivere og statsadvokat ble beskyldt for konsekvent å støtte opp om handelsmannsveldet. Eriksen rettet skarp kritikk mot Venstre for å ha forlatt sitt opprinnelige program, nå var partiet blitt slepphendt med bevilgninger til høyere embetsmenn.

En annen side ved Venstres politikk som Eriksen tok et

oppgjør med, var opprustningen og den pågående politikken i unionsspørsmålet. Høye embetslønninger og opprustning hadde ført til en beklagelig mangel på sparsomhet i statshusholdningen. Militærutgiftene og verneplikten (innført i Nord-Norge i 1897) var en utålelig belastning for fiskere og bønder. I foredraget Eriksen holdt på amtsarbeidermøtet i Finnsnes i juli 1903, rett før stortingsvalget, la han stor vekt på forhold som økende statsgjeld, manglende sparsomhet på statsbudsjettet og økende militærutgifter for å vise at folk ikke burde ha tillit til Venstre. "Partiet Venstre forstod en gang at militæret var av det onde", verneplikten her nord drev mennene bort fra arbeidet på den beste årstiden, og han mente at Venstre hadde drevet en "letsindig avgudsdyrkelse med militarismen". I det samme foredraget fikk også sakførerne på pukkelen:

"Sakførerne er en av de verste giftbylder paa samfunnslegemet. De utsuger den gjeldbundne og stiller sig alltid paa undertrykkernes side.Sakførerne skal væk om de saa skal ty til at bli stenplukkere (stort bifald)." ⁶

Eriksen skrev flere artikler for å opplyse folk om deres juridiske rettigheter, i 1903 ble de samlet utgitt i "Lovbok for folket".

Sparsomhet i statshusholdningen, "motstand mot den om-siggripende militærdyrkelse og størst mulig avknappning på hærutgiftene" og omordning av den borgerlige rettergang, "saaledes at der opprettes folkedomstole og sakførerne blir overflødige" var også med som programposter i det programmet som ble vedtatt da Tromsø Amtsarbejderforening ble dannet i desember 1902.

Tabell 1

Voksne menn med ene- eller hovedyrke i industri, i prosent av samlet antall voksne menn

Bygder:	1875	1891	1900	1910	1920*
Nordland	0.4	ca 0.8	3.0	5.1	6.1
Troms	1.7	ca 0.1	1.6	2.5	3.2
Finnmark	3.0	ca 0.1	3.0	3.6	6.0
Byer:	1875	1891	1900	1910	1920*
Nordland	3.1	ca 2.4	4.3	10.3	10.6
Troms	1.6	ca 4.0	5.9	9.5	11.0
Finnmark	0.8	ca 1.0	1.2	2.2	2.4

* = stipulerte tall

Det er klart at staten ikke skulle drive sparsomhet på alle områder. Staten måtte bidra aktivt for å løse fiskernes og bøndenes økonomiske problemer. Derfor var f. eks. også poster som at staten måtte gi hjelp til bygging av fartøyer for fiskere, og stats- og kommunchjelp til innkjøp og betaling av hus og jord med i fylkesprogrammet.

Russehandelen og hvalfredningen dominerte altså, men også andre saker var viktige i valgkampen. Sitatene og gjennomgangen ovenfor kan kanskje vise noe av bredden, skarpheten og engasjementet i Eriksens agitasjon.

Resultatet fra valget i 1903 viste iallfall at mange kunne skrive under på beskrivelsen. Men hvem var det egentlig som støttet opp om Eriksen og Arbeiderpartiet i Troms?

Fiskerbønder eller arbeidere?

Vi har sett at oppslutningen om Arbeiderpartiet i 1903 var vesentlig høyere i landområdene enn i Tromsø (og Harstad). Den samme tendensen finner vi for hele perioden fram til 1940. Sammen med en del kommuner i den ytre sørlige delen av fylket (Kvæfjord, Bjarkøy og Trondenes) skiller Tromsø og Harstad seg ut som områder der Arbeiderpartiet fikk mye lavere oppslutning enn ellers i fylket i perioden 1903-1940.

Men det var i Tromsø og Harstad at innslaget av håndverk og industri var sterkest, det vil si at det var her en kunne finne flest arbeidere av den typen Arbeiderpartiet ellers i landet konsentrerte seg om.⁷

Tabellen ovenfor, som er hentet fra en artikkel av E. Benum om industrialisering i Nord-Norge 1875-1920, viser denne tendensen. Her er riktignok håndverk og bygg- og anleggsvirksomhet holdt utenfor, slik at tallene for andelen som er sysselsatt i industri, blir svært lave, men tallene for bygdene i Troms viser kontrasten både til byene i Troms og bygdene i Nordland og Finnmark. Bygdene i Troms fikk ikke i perioden fram til 1940 en like sterk eller varig utvikling av gruve- eller industridrift som i de to andre fylkene i Nord-Norge. Det var perioder med anleggs- og gruvedrift i Salangen, Lyngen og Skaland på Senja, men dette skjedde for Salangen og Skaland etter 1903, og driften var ustabil og periodisk. Ved folketellingen i 1920, da sysselsettingen i sekundærnæringene i Troms nådde en foreløpig topp, var det bare fire kommuner der sysselsatte i sekundærsektoren (håndverk, gruvedrift, fabrikkindustri og anleggsarbeid) utgjorde over 20 % av sysselsatte menn over 15 år. Disse var Harstad, Tromsø, Trondenes og Salangen, med Harstad og Tromsø suverent på topp. Gjennombruddet for Arbeiderpartiet skjedde i et av de minst industrialiserte fylkene i landet, og det skjedde

i de områdene av fylket der industri og håndverk hadde minst betydning. Det var folk som drev fiske eller jordbruk, svært ofte begge deler, som i 1903 og seinere støttet opp om Arbeiderpartiet. Det var mulighetene til å drive et rikt fiske kombinert med jordbruk som hadde gjort Nord-Norge til et relativt attraktivt område i perioden 1815-1880, med meget sterk befolkningsstillevekst. Etter 1880 var ikke tidene like gode, og befolkningsveksten heller ikke like sterk, men de nye næringene fikk ikke like stor betydning i landdistriktene i Troms som i Nordland.

Før 1903 hadde det heller ikke skjedd noen store forandringer i den tradisjonelle fiskerbondetilpasningen i Troms. Motoriseringen av fiskerflåten begynte for alvor først etter 1905.

Det var da også fiskerbøndenes krav som hadde første prioritet både i partiprogrammet og i *Nordlys*. Samtidig som fylkespartiet ble dannet i Tromsø i desember 1902, kulminerte en langvarig lossearbeiderstreik i Tromsø, men det var ingen forbindelse mellom de to begivenhetene. Arbeiderne i Tromsø var i det hele ikke representert da fylkespartiet ble dannet. I *Nordlys* het det:

“Det er vitterligt for alle, at løsarbejdernes fagforening ikke staaer tilknyttet den socialdemokratiske amtsforening, og at hverken partiet eller vi personlig har hat nogensomhelst indflytelse på løsarbejdernes optræden. Vi er fuldstendig enig i arbejdernes krav, men vi står helt utenfor de begivenheter som er forefaldt i Tromsø.”⁸

En annen sak er at da det seinere ble etablert gruvedrift på steder som Salangen og Lyngen, var det fullt mulig å oppnå støtte både blant arbeidere og fiskerbønder. Salangen og Lyngen ble både før, under og etter gruvedriften klare støtteområder for Arbeiderpartiet.

Handelsmennenes dominans

Kampen mot handelsmennenes økonomiske, sosiale og politiske maktstilling var en viktig del av Eriksens agitasjon. Forholdet til en mer eller mindre mektig lokal handelsmann var da også viktig for mange fiskerbønder langs kysten. Handelsmennene kunne drive en allsidig virksomhet - i tillegg til at de mange steder prøvde og delvis greidde å oppnå et tilnærmet handelsmonopol i bygda, med salg og kjøp av de varene som ble omsatt, var de mange steder den eneste veien å gå for å oppnå kreditt.⁹ Særlig gjeldsforholdet kunne skape avmakt og avhengighet for fiskerbøndene. Jordeiendom og tilvirking, frakting og salg av fisk kunne gi grunnlag for en livsstil som var nokså fjern fra fiskerbøndenes hverdag. I mange nordnorske lokalsamfunn var

det dermed et klart skille mellom en fåtallig elite av handelsmenn og embetsmenn på den ene og en fiskerbondealmue på den andre siden. Handelsmennenes storhetstid ser ut til å ha vært under høgkonjunkturen for den tradisjonelle fiskerbondeøkonomien fram til 1880. Etter 1880 bidro flere forhold til å svekke handelsmennenes omsetnings- og kredittmonopol, selv om denne utviklingen kunne skje i ulikt tempo fra sted til sted.

Var det slik at oppslutningen om Arbeiderpartiet ble sterkest der handelsmennenes dominans var sterkest? Dahl Bratrein har tatt opp dette spørsmålet i sin grundige hovedoppgave "Alfred Eriksens lokalpolitiske plattform" fra 1970 og gir et bekreftende svar. Han viser hvordan handelsmennene hadde beholdt mye av sin sterke posisjon i Nord-Troms, mens resten av fylket i større grad hadde frigjort seg fra handelsmennenes dominans. Også Eriksen kommenterte dette (i *Nordlys* 1902):

"slik som handelsmannsherredømmet har opptrådt i den nordligste del av stiftet, kjennes det ikke i den sydlige del. I den skikkelse det her forekommer er det en gjenganger fra en tenkemåte som andre steder for lenge siden er forsvunnet."¹⁰

Det er flere forhold som gjør det vanskelig å se noen automatikk mellom sterk handelsmannsdominans og sterk oppslutning om Arbeiderpartiet. I 1900 er mobiliseringen rundt Eriksen (og Venstre) konsentrert til Nord-Troms, men ved valget i 1903 og seinere valg er oppslutningen om Arbeiderpartiet mange steder like sterk som i Nord-Troms, og det er ikke alle kommunene i Nord-Troms som kan vise til like gode resultater for Arbeiderpartiet. I perioden 1903-1936 skiller ikke resultatene for den midtre og indre sørlige delen av fylket seg vesentlig fra Nord-Troms, til tross for at handelsmannsherredømmet her skulle være svakere. Det er den sterke oppslutningen om Arbeiderpartiet i nesten hele fylket som slår en når en går gjennom valgresultatene fram til 1940, ikke at Nord-Troms skiller seg vesentlig ut fra andre deler av fylket. Det er den ytre sørlige delen av fylket med kommuner som Kvæfjord, Trondenes, Bjarkøy, Dyrøy, Tranøy, Torsken og Berg som sammen med byene Tromsø og Harstad skiller seg ut med vesentlig lavere oppslutning om Arbeiderpartiet enn resten av fylket. Det var kanskje tilstrekkelig at folk kjente seg igjen i beskrivelsen av et klassesdelt samfunn, og det var ikke alltid avgjørende hvor sterk handelsmennenes maktstilling var. Noen steder kunne handelsmennenes stilling være så sterk at den hindret politisk mobilisering - det kunne være en årsak til at f.eks. Lofoten lenge var et problemområde for Arbeiderpartiet i Nordland. De fleste steder var

klaseskillet så klart at det fantes et potensial for mobilisering, og så kunne politiske og kulturelle forhold være avgjørende for om dette potensialet ble realisert. Hvis det fantes lederskikkelser på stedet, ville arbeidet bli lettere. Stod andre partier sterkt fra før, var de lokale barrierene sterkere. I den ytre sørlige delen av fylket, som var Arbeiderparties problemområde i Troms, var f.eks. valgdeltakelsen før 1900 større enn i resten av fylket, slik at Venstres posisjon her kunne være mer innarbeidet.

Samer, kvener og læstadianere

Samer og kvener utgjorde i enkelte bygder i Troms i 1900 betydelige minoritetsgrupper, selv om andelen langt fra kunne måle seg med Finnmark. Hadde slike forhold noen betydning for oppslutningen om Arbeiderpartiet?

Det er iallfall tydelig at Eriksen ikke tok sikte på å appellere spesielt til disse gruppene. Han var påvirket av sosialdarwinistiske synsmåter som var vanlige i tida, og som tildelte den "norske" befolkningen betydelig flere positive egenskaper enn samene og kvenene.¹¹ I et intervju med "Intelligensen" under oppholdet i Kristiania vinteren 1903 svarer Eriksen på spørsmålet om fiskerbefolkningen er i stand til å oppfatte sosialismens ideer:

Sogneprest Alfred Eriksen og familien hans foran den gamle prestegårdsbygningen på Karlsøy. Ekteparet Eriksen i forgrunnen nærmest flagget. De øvrige personene på bildet er tjenestefolk og to av ekteparets i alt seks sønner.

Isak Saba var den første samer som ble valgt inn på Stortinget. Han representerte Arbeiderpartiet i Øst-Finnmark fra 1906 til 1912. Han var lærer og kirkesanger i Næsseby, der han også var medlem av herredsstyret.

“I enkelte bygder kan der nok være smaat med kundskaper, men i det store og hele har fiskerne deroppe god forstand. Det er intelligente folk, særlig de av norsk ætt. Større bestanddele er finner (samer - forfatterens anm.) - de er vanskelige, dvaske og lite intelligente. Men den norske fisker er intelligent; han staar i naturlig forstand over indlandsbonden. Han hænger ikke saa fast ved det nedarvede og vedtakne, han er ikke så seig som bonden.”¹²

Dette forhindret ikke at Eriksen hadde mange tilhengere blant bønder i indre strøk, det viser han at han er klar over i det samme intervjuet. Der sier Eriksen også at noe som gjorde det mulig å samle støtte for sosialistiske ideer i Troms, var at det i fylket omtrent ikke fantes pietisme. “Bare i noen få bygder er der pietistiske kredse.....De (folk i Troms - SL) er ikke pietister, og der pietismen har rot, er det haapløst at snakke om socialisme.”

Etter alt å dømme er det læstadianismen Eriksen her sikter til når han snakker om pietistiske kretser. I så fall er det et spørsmål om ikke Eriksen undervurderer læstadianismens styrke, og det kan også være tvil om læstadianere nødvendigvis snudde seg bort fra Arbeiderpartiet. Det er iallfall tydelig at Eriksen ikke først og fremst henvendte seg til samer, kvener eller læstadianere. En annen sak er at Arbeiderpartiet seinere kunne få støtte fra slike grupper i Troms og andre steder. Isak Saba kom i 1906 som den første samer inn på Stortinget for Arbeiderpartiet i Øst-Finnmark, og A.K. Mikkola, som i 1933 ble den første kvenpolitiker på Stortinget, ble også innvalgt for DNA (Finnmark). Både samer og kvener kom etter hvert til å støtte Arbeiderpartiet oftere enn borgerlige partier. Reidar Nielsen har i sin bok om sjøsamene, pekt på en sammenheng mellom sjøsamere, arbeiderbevegelse og læstadianisme (som må ha utviklet seg en tid etter 1903):

“For sjøsamene i Finnmark kom både læstadianismen og arbeiderbevegelsen til å innta en sentral plass i førkrigssamfunnet. Læstadius og hans predikanter folkelige utlegning av teksten, og skriftens lære om menneskers likeverdighet, ble en styrke for et folk som følte seg mindreverdige på grunn av sin bakgrunn og sitt språk. Arbeiderbevegelsen kom på samme måte til å fungere som en politisk frigjøring. Også her var det budskapet om likeverdighet blant menneskene som trakk.”¹³

Læstadianismen fikk såpass stor betydning i Troms og Finnmark i løpet av andre halvpart av 1800-tallet at den kan karakteriseres som den sterkeste folkebevegelsen før arbeiderbevegelsen. Dagmar Sivertsen har i “Læstadianismen i Norge” beskrevet læstadianismens utbredelse i de nordlige landsdeler,

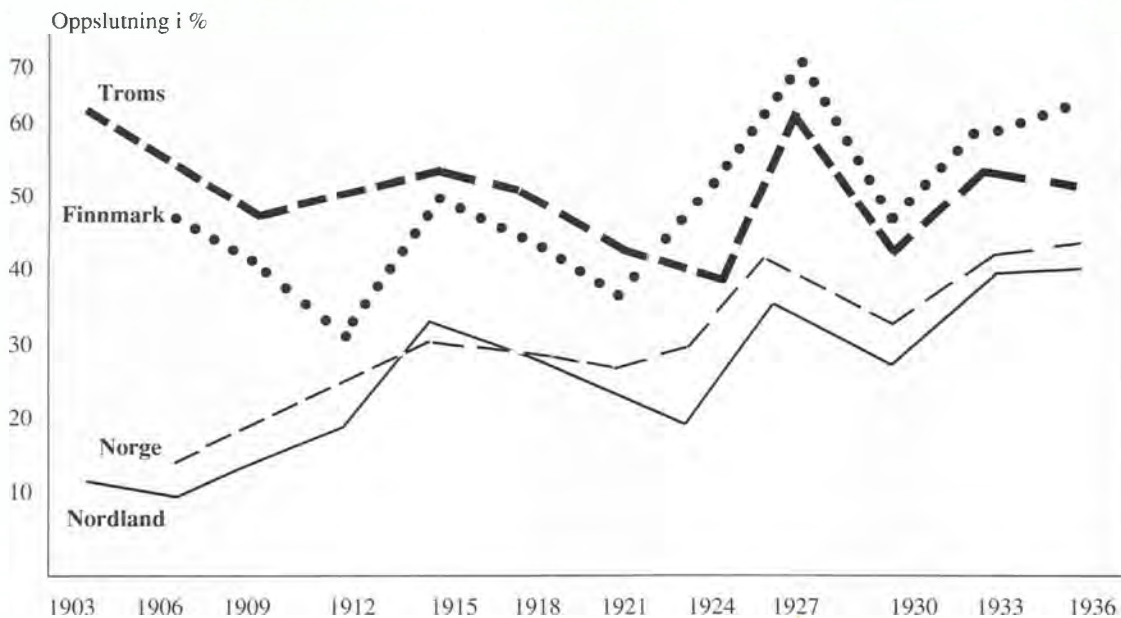
og det er tydelig at, selv om her ikke er noen entydig sammenheng, så kunne Arbeiderpartiet oppnå sterk oppslutning også på steder der læstadianismen stod sterkt. Vi kan iallfall si det slik at læstadianismen ikke behøvde å være noen hindring for å oppnå oppslutning om Arbeiderpartiet.

Troms etter 1903 - konsolidering til tross for svake organisasjoner

Vi har sett at gjennombruddet for Arbeiderpartiet i 1903 så langt fra ble noe blaff - det ble en tradisjon som har vært sterk fram til i dag. I Finnmark kom støtten fra 20-årene av til å bli like høy (og høyere) enn i Troms, mens utviklingen i Nordland hadde et helt annet forløp, som var mer på linje med det som skjedde ellers i landet. I de fleste bygdesamfunn i Troms ble det tradisjon å stemme for DNA ved stortingsvalg, og til dels også ved kommunvalg. Utviklingen i de tre nordnorske fylkene framgår av figuren nedenfor.

Figur 1

Oppslutning om sosialistiske partier (DNA, NSA og NKP) ved stortingsvalg 1903-1936 i Nordland, Troms og Finnmark fylker og i Norge totalt

En skulle tro at det måtte sterke partiorganisasjoner til for å holde ved like en så sterk og entydig utvikling. Det ser ikke ut til å ha vært tilfelle i Troms.

Forut for valget i 1903 ble det dannet både fylkesorganisa-

sjon og mange lokallag av Arbeiderpartiet i Troms. Lockert, som har behandlet valget i 1906, sier følgende:

“Det er imidlertid verd å merke seg at den sterke organisasjonssoffensiven som hadde gått forut for valget i 1903 synes å ha stagnert etter dette valget. Få nye foreninger var kommet til i 1906 og av de gamle var mange gått inn eller iallfall svært lite aktiv. Bare i midtkretsen fikk partiet dannet kretsforening foran valget. Et forholdsvis svakt utbygd organisasjonsapparat er forresten felles for alle partiene ved valget, idet heller ikke Venstre hadde noe velutbygd organisasjonsnett i amtet.”¹⁴

Her finnes også en annen kilde, som på vegne av bevegelsen beskriver den samme utviklingen i mer pessimistiske ordelag. P. Moe Johansen (seinere i flere tiår redaktør av *Smaalenes Socialdemokrat*) skrev i april 1905 en rapport til partisekretæren Magnus Nilssen, der han etter å ha oppholdt seg en tid i Troms (og *Nordlys*?) kom med dystre spådommer:

“Jeg har tatt mine observationer saa godt jeg har kunnet, og det indtryk, jeg har faat, er ikke det beste. Foreningslivet, for eks. der jo efter min mening er den første betingelse for, at en ny politisk bevægelse kan holdes levende, ligger nede i uhyggelig grad. Dertil bidrar jo den spredte befolkning i stor maalestok, og de lange fiskebolker gjør sit, men allikevel - tross dette, kunne der gjøres mere, hvis bevægelsen var levende, og om de ledende inden hver kreds røgtet sin oppgave med lidt større nidkjærhet.”

Etter Moe Johansens mening var stabiliteten for sosialismen i amtet meget tvilsom, og han klager i det hele over folkekarak- teren i landsdelen, som han kaller “sprø”, altfor mye preget av tidligere tiders trelleånd, og altfor mye avhengig av hva lederne sier. “Du hører aldrig: arbejdernes frigjørelse maa bli deres eget værk.”¹⁵

Moe Johansen viser selv til to gode grunner for at organisa- sjonene ble svake, nemlig den spredte bosetningen og de lange periodene med fravær på grunn av fiske. Han fikk likevel ikke rett når det gjaldt stabiliteten for Arbeiderpartiet, iallfall ikke ved stortingsvalgene. Oppslutningen om partiet forble høy, til tross for at alt tyder på at den lave aktiviteten i organisasjonene vedvarte helt til 30-årene. Fram til den tid er det svært sjelden en finner beretninger fra lokallag eller kretspartier i Troms i DNAs beretninger, og de beretninger som finnes, vitner ikke om stor aktivitet. Faktisk er rapportene fra Nordland mye hyppigere til tross for vesentlig lavere oppslutning ved valgene. Fra 1912 finnes det i DNAs beretninger anslag over antall medlemmer i de enkelte kretsene, og tallene for Troms er lave, hele tida godt

under tallene for Nordland. Folk identifiserte seg med Arbeiderpartiet og stemte på partiet ved valgene selv om svært få av dem var medlemmer, og selv om mange av lokallagene lå nede.¹⁶

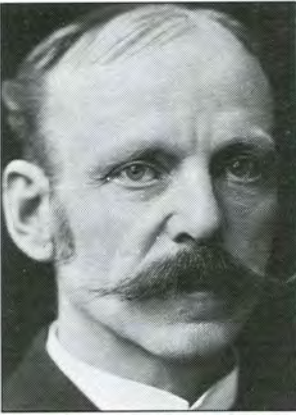
Fiskerbondesosialismen i Troms

Arbeiderpartiets sterke stilling i Troms var fra begynnelsen av en særegen karakter: den var lokalt basert, med egne ledere og egne kampsaker. Deler av Finnmark og Nordland kom også med i det samme gjennombruddet. I landdistriktene i Troms var innslaget av nye næringer beskjedent, det var fiskerbøndenes krav som ble tatt opp i lokallag og fylkeslag, og det var også fiskerbøndene som i første rekke stemte på Arbeiderpartiet. Det ser derfor ut til å være god grunn til å bygge videre på det Fuglestad har pekt på som to parallelle dimensjoner ved arbeiderbevegelsen i Nord-Norge:

“én reisning med utspring i tradisjonelle primærnæringsstrøk langs den ene - denne var utelukkende politisk i form og ytring; og en annen reisning med utspring i industrialiserende miljøer langs den andre. I det siste tilfellet kan det se ut som den faglige kampen for organisasjonsretten spilte en avgjørende rolle som brekkstang for sosialistiske ideer generelt.”¹⁷

I Troms var det fiskerbondesosialismen som klart dominerte fra begynnelsen. Den var konsentrert om å vinne tilslutning ved

Fra Karlsøy i Troms omkring århundreskiftet. I forgrunnen blir ekspedisjonsbåten med gods og passasjerer rodd ut til det ventende dampskipet, der bildet antakelig er tatt fra.

Jørgen Berge var fra 1903 til 1906 Arbeiderpartiets representant for byene Tromsø, Bodø og Narvik på Stortinget. Berge hadde tidligere vært sjømann. Han studerte seinere i flere år i utlandet, der han også gikk over til katolisismen.

valg, den var lite opptatt av faglig organisering, og organisasjonsarbeidet kunne være labert mellom valgene. Dette forhindret ikke at Arbeiderpartiet på de få stedene der gruvedrift og industri etter hvert fikk betydning (Salangen, Lyngen), kunne samle stemmer både blant arbeidere og fiskerbønder. Den lave aktiviteten i organisasjonene forhindret heller ikke at oppslutningen om Arbeiderpartiet ble både varig og relativt stabil. Her telte det vel med at også de andre partiene opererte med laber aktivitet.

Det var sterke krefter som skapte gjennombruddet i Troms. Kombinasjonen av klassedelte lokalsamfunn, kystkrise med dramatiske aksjoner og en effektiv agitasjon som kanaliserte den politiske uroen til fordel for Arbeiderpartiet, bidro til at gjennombruddet fikk langvarige virkninger.

Var det så nærmest en tilfeldighet at den politiske uroen ble kanalisert til Arbeiderpartiet og ikke til Venstre? Eriksen kalte seg sosialist, men hans agitasjon er blitt karakterisert som sosialradikal heller enn sosialistisk (Bratrein, Lockert). Vi har også sett at noe av den samme reisningen i Finnmark i første omgang skjedde uten at Egede-Nissen brøt med Venstre. Da arbeiderbevegelsen i 20-årene ble splittet i tre partier, gjorde sosialdemokratene mye større innhogg i velgermassen i Troms enn kommunistene. Alt dette skulle understreke at fiskerbondesocialismen ikke gikk i radikal sosialistisk retning. Likevel er det vanskelig å forestille seg at Eriksens krasse angrep på handelsmenn og embetsmenn på lengre sikt skulle finne plass innenfor Venstre. Eriksen og andre stilte fiskerbøndenes krav sammen med den kamp arbeiderne førte andre steder, og dette var ingen hindring for å vinne oppslutning.

Hva skjedde i Nordland i 1903?

Ved valget i Nordland i 1903 var det bare i Vesterålen og Narvik at Arbeiderpartiet samlet betydelig støtte. I Vesterålen fikk partiets kandidater totalt over 50 % av stemmene, flest i Sortland, Bø og på Andøya, mens Ap-lista i Narvik fikk 324 av 605 stemmer, dvs. også her noe over 50 %. Ved valgmannsvalget for bykretsen Bodø/Narvik/Tromsø oppnådde også Narvik Arbeiderpartis kandidat Jørgen Berge å bli valgt inn på Stortinget, idet venstremennene fra Bodø foretrakk han framfor Tromsøs Venstre-kandidat. Det var viktigere å markere at Tromsø ikke skulle ha noe monopol på å bli representert enn å hindre at Arbeiderpartiet fikk inn en representant.

Ellers var det bare i Fauske og Mo at representanter for partiet fikk noen spredte stemmer. Ved valgene på valgmann var det ikke alltid rene partilister, og i Mo ser det f. eks. ut til å ha hersket

forvirring ved valget i 1903. I Nordland var det dermed bare i Vesterålen og Narvik at det ble stilt klare partilister og drevet agitasjon for Arbeiderpartiet foran valget.

Hvis vi ser nærmere på det som skjedde foran valget i 1903, er det tydelig at det først og fremst var Vesterålen som ble påvirket av hendingene i Troms. Aktiviteten i Narvik ble drevet fram mer uavhengig av begivenhetene i Troms, selv om Eriksen holdt foredrag også her. I Narvik var de første arbeidskampene allerede gjennomført, fagforeninger var dannet, og fra mai 1903 fantes det både en sosialdemokratisk forening og en partiavis, *Fremover*, i byen. Både under anleggstida 1898-1902 og etterpå fantes det i byen og omegnen en arbeiderklasse på flere hundre arbeidere.¹⁸ I det valgprogrammet Narvik Arbeiderparti stilte opp foran valget i 1903, spilte faglige krav en sentral rolle. Fullstendig hvalfredning var imidlertid med også i dette programmet. I Vesterålen var inspirasjonen fra Troms mer avgjørende. Etter at Alfred Eriksen var blitt invitert til Vesterålen, dro isteden Olav Dalsbø dit på foredragsturné ved årsskiftet 1902/03. Under reisen ble det dannet flere partilag i Vesterålen. Handelsmann Hermann Christensen fra Bø hadde allerede før dette dannet flere partilag der. I *Nordlys* ble han presentert som både en av de største forretningsmenn(!) i Vesterålen og som Arbeiderpartiets fører i Bø. Det var Christensen og partilagene i Bø som tok initiativet til å danne et fylkeslag av Arbeiderpartiet. I april 1903 satte Christensen fram et forslag til fylkesprogram for Nordland Arbeiderparti, som ble trykt både i *Nordlys* og i *Dunderlandsdølen*, og som var nesten identisk med fylkesprogrammet i Troms. Dette forslaget ble også vedtatt da amtsforeningen ble dannet på møte i Bø, 17.-19. juli 1903. Her var til sammen elleve foreninger representert, men ti av dem kom fra Vesterålen (Bø, Bleik og Andenes). Den eneste som kom utenfra, var H. Sandnes fra Mo Arbeiderorganisation. Hans Berntsen var også til stede, som representant for DNA. Hermann Christensen ble valgt som formann i fylkesorganisasjonen.¹⁹

Bortsett fra Narvik, der hovedsaken nok var egne faglige krav, var det altså bare Vesterålen som kom med i det sterke gjennombruddet for Arbeiderpartiet ved valget i 1903. I Vesterålen var det den samme fiskerbondesosialismen som i Troms som var rekrutteringsgrunnlaget. Det fantes fiskeindustri og annen industri i Vesterålen, f. eks. på Melbu, men et leserbrev til *Fremover* (28.11.1903) forteller om oppslutningen i Hadsel:

“...De eneste der synes at holde seg tilbake er fabrikkarbeiderne; af disse har desværre endnu faa sluttet sig til partiet og maa nok dette mest skyldes de forholde hvorunder de arbeider, da deres afhængighetsfor-

holde til de overordnede er slig at al bevægelse kun skal og bør forekomme efter forønskede retninger.”

Nå kom ikke Vesterålen til å forbli noen bastion for arbeiderbevegelsen i Nordland. Oppslutningen gikk kraftig ned ved valgene i 1906 og 1909. Hermann Christensen brøt med partiet foran valget i 1906 og oppfordret velgerne til å stemme på Venstres kandidat. Etter 1921 skilte ikke oppslutningen om sosialistiske partier i Vesterålen seg ut fra Lofoten eller de andre kystområdene i Nordland, som ikke hadde kommet med i mobiliseringen i 1903. Når Vesterålen kom med, i motsetning til resten av fylket, kan dette ha noe å gjøre med nærheten til Troms. Kampsakene i Troms, russehandel og hvalfredning, betydde nok mer for Vesterålen enn for andre deler av fylket, og her fantes lokale ledere som var inspirert av begivenhetene i Troms. Dette kunne ha større betydning enn eventuelle forskjeller mellom Vesterålen og resten av fylket med hensyn til økonomisk og sosial struktur.

Industriarbeidersosialismen i Nordland

Oppslutningen om DNA ble i Nordland i mye høyere grad enn i Troms knyttet til gruve- og industristeder, som Narvik, Fauske (Sulitjelma) og Rana. Men på disse større industristedene kom vanligvis det politiske gjennombruddet etter det faglige. I første omgang var det viktigste å vinne retten til å danne fagforeninger

Fra 1. mai-feiringen i Mo i Rana 1904. Demonstrasjonstoget er klar til avmarsj med arbeiderforeningen "Nordlyset" fra Storforshei i spissen. Lenger bak i toget ser vi fanen til Mo arbeiderforening.

og å få gjennomslag for disse blant arbeiderne. Dette kunne være vanskelig nok enkelte steder, både på grunn av motstand fra bedriftsledelsen og på grunn av mobilitet blant arbeiderne. Når dette var gjennomført, sørget arbeiderne vanligvis også for å stille egne lister ved valg, med skikkelig agitasjon og mobilisering. På denne måten kom det politiske gjennombruddet i Narvik ved stortingsvalget i 1903, i Rana i 1906 og i Fauske i 1909. I Sulitjelma hadde det vært en tallrik arbeiderklasse helt fra begynnelsen av 1890-årene, men det var først etter det berømte faglige gjennombruddet på Langvannsisen i 1907 at arbeiderne stemte på Arbeiderpartiet ved stortingsvalgene. Fra og med valget i 1909 lå Fauske helt på topp i fylket både med hensyn til valgdeltakelse og oppslutning om Arbeiderpartiet. Også områder som lå nært opp til disse stedene, fikk noe av det samme politiske preget. Etter hvert fikk også gruvedrift og industri stor betydning for kommuner som Vefsn, Meløy, Tysfjord og Ballangen.

Vi kan derfor si at i Troms var det i denne første perioden en fiskerbondesosialisme som dominerte, mens vi i Nordland til å begynne med hadde å gjøre med en industriarbeidersosialisme. Her var det en forskjell ikke bare i hvem som ble rekruttert, men også i hvilke saker som ble tatt opp, og hvilken ideologisk sammenheng sakene ble satt inn i. Fiskerbondesosialismen henvendte seg først og fremst til fiskere og småbrukere, tok opp saker som angikk disse, og la ikke særlig vekt på sosialistisk ideologi. Industriarbeidersosialismen hadde et annet preg. Faglige krav ble prioritert, og sosialistisk ideologi hadde større betydning. Fagopposisjonen, og seinere NKP, kunne vinne betydelig støtte på de større gruve- og industristedene. Radikaliseringen av DNA skapte ikke så store problemer her som i fiskeristrøkene, og borgerlige mobiliseringsvalg (som i 1930) skapte ikke så stor tilbakegang her som i landområder der sekundærnæringene hadde liten betydning. Det går selvsagt an å overdrive forskjellene mellom disse to formene for sosialisme, og de var ikke immune mot gjensidig påvirkning. Alfred Eriksen og andre i Troms kunne bli inspirert av framgangen for arbeidere i andre deler av landet, og arbeiderne i Narvik kunne f. eks. også ta opp saker som angikk fiskerne. I tillegg kom at mange av fiskerbøndene etter hvert også fikk erfaring fra anleggsarbeid, håndverk og industri. Dette gjaldt nok fiskerbøndene i Nordland i mye høyere grad enn i Troms, der vi har sett at gruvedrift og industri hadde et beskjedent omfang i landdistriktene helt fram til 1940.

Mens det i Troms ved folketellingen i 1920 var fire kommuner der sysselsettingen i sekundærnæringene utgjorde mer enn 20 % av den yrkesaktive befolkningen, kommer 20 kommuner

Gårdbruker Meyer Nilssen Foshaug fra Målselv var en annen av Arbeiderpartiets første representanter på Stortinget. Foshaug fulgte sosialdemokratene ved splittelsen i 1921, noe som gjorde at han i perioden 1924-1927 ikke ble valgt inn på Stortinget. Ellers var han stortingsrepresentant for Arbeiderpartiet på helt fram til krigen.

i Nordland over en slik grense. Fauske lå på topp med vel 60 %, og det var på disse mer eller mindre ensidige industristedene at Arbeiderpartiet samlet sterkest støtte.

Fiskerne i Nordland og sosialismen

Det var altså fram til 1930-årene stor forskjell mellom den politiske atferden til fiskerne i Nordland og Troms. Det hørte til unntakene at Arbeiderpartiet stod sterkt i kyststrøkene før 1927. Et slikt unntak var Vik (Sømna) kommune i Søndre Helgeland. Her finner vi et aktivt partilag helt fra 1904, der inspirasjonen fra Troms er tydelig. I Vik samlet Arbeiderpartiet mange stemmer helt fra 1909, men ellers i kyststrøkene var regelen heller: lav deltakelse ved valg før 1921, få stemmer til DNA før 1927. Et ekstremt eksempel er Herøy kommune i Helgeland, der deltakelsen både i 1915 og 1918 var under 10 %, og der DNA første gang kom over 10 % av stemmene i 1933. I kystområdene sør for Lofoten begynte ikke Arbeiderpartiet å vinne stemmer av betydning før 1915, tilbakeslagene var også ekstra store her i 1921, 1924 og 1930. Utviklingen i Lofoten skiller seg ut - svært liten oppslutning før 1920, valget i 1921 er faktisk et klart framskritt i forhold til tidligere, og så ny klar framgang i 30-årene. Valgdeltakelsen i Nordland var en god del lavere enn i Troms før 1921, og den var særlig lav i kyststrøkene. Men fra og med valget i 1921 kommer deltakelsen i Nordland på linje med Troms, og fra da skiller ikke kyststrøkene seg lenger ut fra resten av fylket. I 1921 skjedde mobiliseringen langs kysten, særlig i Helgeland og Salten, til fordel for Høyre/Frisinnede Venstre. Det ser ut til at det var forbudssaken som i første omgang mobiliserte kvinner og menn langs kysten av Nordland, og da gikk de altså ikke til de sosialistiske partiene. Det skjedde først i 30-årene.

Det ble gjort flere forsøk fra folk innen arbeiderbevegelsen på å få fiskerne til å gå sammen i faglige organisasjoner og til å samarbeide med arbeiderbevegelsen. Dannelsen av Nord-Norges Fiskerforbund i Tromsø i 1915 var det første forsøket på faglig organisering blant fiskerne i Nord-Norge. Det er interessant at initiativet til å danne Nord-Norges Fiskerforbund kom fra Arbeidernes faglige Landsorganisasjon i 1914. Et notat om "Fiskernes livsvilkaar i Nord-Norge" ble utarbeidet av Eivind Reiersen (da sekretær i Arbeidsmandsforbundet i Nord-Norge med kontor i Bodø) og kaptein Lars Hagerup, Tromsø, og begge var med i det utvalget som ble satt ned av Landsorganisasjonen i 1914 for å forberede dannelsen av NNFF. De sa klart fra i notatet at det var DNAs program som i de fleste spørsmål var i overensstemmelse med fiskerbefolkningens interesser. Selv om

flere av de sentrale tillitsvalgte i NNFF hørte hjemme i arbeiderbevegelsen (Aldor Ingebrigtsen, Jeanette Olsen), kom ikke NNFF til å ta noe partipolitisk standpunkt, og agitasjonen i medlemsbladet "Me'a" knyttet ikke forbundet entydig til arbeiderbevegelsen. Lederne visste nok at en tilknytning til arbeiderbevegelsen ville møte motstand hos en god del av medlemmene. Etter valgresultatene å dømme ville vanskelighetene bli klart størst i Nordland. Forbundet vokste raskt etter dannelsen, men ser ut til å ha mistet mye av sin betydning fra begynnelsen av 20-årene. Isteden kom fiskernes faglige organisering til å skje innenfor Norges Fiskarlag, eller Fiskernes Faglige Landslag som det het ved stiftelsen i Bodø i 1926. Særlig i løpet av 30-årene skjøt tallet på lokallag og medlemmer i Nord-Norge i været.²⁰

Alle Arbeiderparti-avisene som kom ut i Nordland fram til 1940, var knyttet til industristeder, og ingen av dem kom til å få noen posisjon som fylkesavis. Dermed kom *Lofotposten* til å bli den dominerende avisa i kyststrøkene. Vi har imidlertid ett eksempel på en avis som tok direkte sikte på å vinne fiskerne for sosialismen. Det dreier seg om avisa *Friheten*, som ble startet av Alfred Skar etter at han måtte gå av som redaktør av *Nordlands Framtid* i Bodø ved partisplittelsen i 1923. *Friheten* ble et organ for Norges Kommunistiske Parti og ble i begynnelsen av 1925 flyttet til Svolvær. I en større åpningsartikkel ble det erklært at redaktør Skar skulle bekjempe væreiernes makt, en oppgave som ble ansett for å være like formidabel som om Norge skulle erklære Europa krig. "Det at faa en væreier til at begripe, at hans makt er ved at synke, det er som at forklare fysik for en buskneger." Målsettingen var ikke beskjeden:

"Naar all pietisme og uvidenhet er overvundet, og alle væreiere er sat som lineægnere eller leikarer hos de kooperative fiskarlag, da har "Friheten" utført et storverk, som der vil staa respekt av. Dette blir det fiskernes egen sak at realisere, og det skal realiseres."²¹

Skar ble nominert på førsteplass for NKP i Nordland ved valget i 1927, og agitasjonen hadde ikke vært uten virkninger: i noen kommuner i Lofoten fikk NKP opp mot, og til dels over, 10 % av stemmene. Men det hadde kostet: avisa ble slått konkurs tre uker foran valget i 1927, og etter et mistrøstig resultat for NKP ved kommunevalget i 1928 gikk *Friheten* inn i desember 1928. Allerede i november 1927 hadde Skar i et brev til Tranmæl bedt om å bli tatt opp i Arbeiderpartiet, og han sier her om avisarbeidet: "Jeg har slitt med dette, saa jeg gang paa gang har staat i fare for aa maatte sennes på sykehus eller sindssykehus."²²

Alfred Skar var en av dem som fulgte kommunistene ved partisplittelsen i 1923. Han måtte derfor gå av som redaktør av Nordlands Framtid i Bodø og startet Friheten som ble et organ for NKP. Avisen gikk inn allerede i desember 1928 og etter noen år vendte Skar tilbake til Arbeiderpartiet.

Lederne i Arbeiderpartiet i Nordland var klar over vanskelighetene med å samle støtte blant fiskerne. Foran valget i 1930 het det f.eks. i en lederartikkel i *Nordlands Framtid*:

“Fiskerne gav disse borgerlige partier sin stemme og hjalp en fiskegrossist eller en annen større forretningsmann til tinget; men hjelpen til fiskerne som slet i fiskerbåten og satte livet inn i kampen for brødet, den uteblev.”²³

I 30-årene ble oppslutningen om DNA sterkere i kyststrøkene i Nordland. Ved valget i 1945 ble denne tendensen kraftig forsterket, slik at oppslutningen om DNA i Nordland da kom nesten på høyde med Troms.

Brosjyre skrevet av Alfred Skar og utgitt av LO i 1937.

I 30-årene var betingelsene mye gunstigere enn tidligere for at folk langs kysten skulle slutte opp om Arbeiderpartiet. Forbudssaken var forsvunnet fra den politiske dagsorden, Arbeiderpartiet var ikke lenger preget av radikalisering, splittelse og opphetet ideologisk diskusjon, men tok opp en aktiv krisepolitikk, som også henvendte seg til bygdene. Utviklingen i primærnæringene talte også til Arbeiderpartiets fordel: gjeldskrisen og lønnsomhetskrisen understreket behovet for kollektive løsninger, organisert omsetning og faglig organisering blant fiskere og bønder. Etter 1930 ble også partilagene styrket både i Nordland

Brosjyre utgitt av Arbeiderpartiet til stortingsvalget i 1936.

og Troms, med en sterk vekst både i antall medlemmer og lokallag. Framgangen i Nordland i 30-årene var helt i pakt med det som skjedde i resten av landet og var ikke på samme måte som gjennombruddet i Troms et resultat av lokal innsats. Likevel hadde det nok betydning i Nordland at Arbeiderpartiet i 30-årene hadde en politiker som var høyt oppe på lista for Arbeiderpartiet og samtidig sentral tillitsmann i Fiskarlaget: Jens Stefensen. Fasen med framgang for Arbeiderpartiet må strekkes til også å inkludere krigen. Resultatet i 1945 var en klar styrking i forhold til 1936, og framgangen fra 1936 til 1945 var mye sterkere i alle de tre nordnorske fylkene enn i resten av landet. I Nordland var det i 1945 en markant framgang i en del kommuner som lenge hadde vært problemområder for Arbeiderpartiet: Moskenes, Røst, Værøy og Herøy. I 1945 kommer også NKPs sterke framgang i deler av fylket i tillegg til frammarsjen for DNA.

Hvorfor så store forskjeller mellom Nordland og Troms?

Vi har sett at den politiske utvikling i de to fylkene i denne perioden var svært forskjellig, og at forskjellen var særlig markant i kyststrøkene. Var de økonomiske og sosiale forholdene i kyststrøkene i de to fylkene så forskjellige at dette kan være forklaringen?

Det er tvilsomt om den viktigste forklaringen ligger her. Sannsynligvis var væreiernes sterke stilling i Lofoten f. eks. en barriere mot mobilisering, men dette var ikke et like stort hinder andre steder langs kysten. Den enkleste forklaringen kan være at fiskerne i Nordland ikke kom med i "vekkelsen" som fant sted i Troms 1900-1903. Kampsakene angikk ikke fiskerne i Nordland i like høy grad som fiskerne lenger nord, og det var en grense for hvor langt agitasjonen rakk, hvis ikke lokale krefter tok opp den samme kampen. Når så fiskerne i Nordland ikke kom med under de særdeles gunstige vilkårene for mobilisering i 1903, var det flere forhold som bidro til å forsinke gjennombruddet. Forbudssaken var et viktig hinder i 20-årene, men radikaliserings, splittelse og ideologisk strid i arbeiderbevegelsen trakk i samme retning. Utviklingen i Arbeiderpartiet fra 1918 til 1930 var ikke egnet til å skape oppslutning i kyststrøkene i Nordland. Fram til 1915-1918 var det tross alt økende oppslutning om DNA også utenom gruve- og industristedene, men den samlede oppslutning om sosialistiske partier gikk sterkt tilbake ved valgene i 1921, 1924 og 1930.

I Nordland ble arbeiderbevegelsen mye sterkere knyttet til gruve- og industristedene enn i Troms. Dette kan faktisk ha gjort det vanskeligere å oppnå støtte blant fiskere og bønder. Industri-

arbeidernes dominans kunne oppfattes slik at arbeiderbevegelsen ikke tok seg av fiskernes og småbrukernes interesser. Det kunne det ikke være tvil om at den tok sikte på å gjøre i Troms. Det kan også tenkes at det i kyststrøkene i Nordland fantes konservative religiøse og kulturelle holdninger som gjorde det vanskelig for arbeiderbevegelsen å vinne fram, på samme måte som de såkalte motkulturelle holdningene på Sør- og Vestlandet (avholdssak, målsak og lekmannsbevegelse). Avholdssaken stod ikke spesielt sterkt i kyststrøkene, heller ikke målsaken var populær, men misjonsorganisasjonene stod sterkt flere steder. Da Kristelig Folkeparti første gang stilte liste i 1949, fikk partiet en uttelling i kyststrøkene i Nordre Helgeland og Salten (Rødøy, Træna, Lurøy, Meløy, Skjerstad og Hamarøy) som var vesentlig større enn andre steder i Nord-Norge.

Det er altså grunn til å understreke at arbeiderbevegelsen i de to fylkene har ulike røtter og ulik utvikling. Det ser også ut til at økonomisk og sosial struktur ikke kan være tilstrekkelig forklaring på de forskjellene vi finner innen og mellom fylkene - her må også ryddes plass for politiske og kulturelle forhold som viktige momenter til forklaring: kampsaker, lokale ledere og politisk og kulturell tradisjon.

Litteratur

- Benum, Edgeir, "Industrialisering i Nord-Norge ca. 1875-1920", i: *Ottar*, nr. 119/120, Tromsø 1980
- Bratrein, Håvard Dahl, *Alfred Eriksens lokalpolitiske plattform*, hovedoppgave i historie, Oslo 1970
- Drivenes, Einar Arne, *Fiskarbonden og gruvelusk*, Oslo 1986
- Egede-Nissen, Adam, *Et liv i strid*, Oslo 1945
- Eriksen, Gunnar og Henrik, *Sogneprest dr. Alfred Eriksen*, Oslo 1939
- Forselv, Jon, *Arbeidere og arbeiderbevegelse i Narvik før 1920*, hovedoppgave i historie, Trondheim 1977
- Fuglestad, Nils H., *Omkring arbeiderbevegelsens framvekst i Nord-Norge*, rapport NDH, Bodø 1983
- Fulsås, Narve, "Hushaldsøkonomi og kapitalistisk økonomi i Nordland 1850-1950", i: *Historisk Tidsskrift* nr. 1, 1987
- Hallenstvedt og Dynna, *Fra skårunge til høvedsmann. Med Norges Fiskarlag gjennom 50 år*, Trondheim 1976
- Johansen, Ulf, *Organisasjon av de nord-norske fiskere 1914-1924*, hovedoppgave i historie, Oslo 1969
- Johnsen, Arne Odd, *Den moderne hvalfangsts historie*, bind 1, Oslo 1959
- Knutsen, Nils M., *Nessekongene. De store handelsdynastiene i Nord-Norge*, Oslo 1988
- Larssen, Emil, *Det store gjennombruddet. Troms Arbeiderparti 1902-1952*, Tromsø 1952
- Lockert, E.A., *Fra gjennombrudd til konsolidering, Stortingsvalget i Tromsø amt og Tromsø by 1906*, hovedoppgave i historie, Oslo 1974
- Lundestad, Svein, *Arbeiderbevegelsens politiske gjennombrudd i Nordland og Troms*, rapport HSN, Bodø 1988
- Nielsen, Reidar, *Folk uten fortid*, Oslo 1986
- Rønnebu, Finn, *Arbeiderbevegelsen i Mo og Sørfold før 1920*, hovedoppgave i historie, Tromsø 1985

Sivertsen, Dagmar. *Læstadianismen i Norge*, Oslo 1955
 Skogheim, Dag. *Klassekamp under nordlysflammer*, Oslo 1973
 Tjelmeland, Hallvard, "Nordnorsk sosialisme frå Alfred Eriksen til Hanna Kvanmo", i: *Hanna Kvanmo*, Oslo 1989

Noter

1. Denne artikkelen er en sterk forkortet og noe omarbeidd versjon av en rapport jeg skrev i 1988. Både rapporten og artikkelen bygger på tidligere studier gjort omkring arbeiderbevegelsen i Nord-Norge. Særlig nyttig har N.H. Fuglestadts oversyn i "Omkring arbeiderbevegelsens framvekst i Nord-Norge" vært nyttig. Artikkelen finnes som rapport fra Høgskole-senteret i Nordland, Bodø 1983, og er trykt i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* nr. 1, 1984. Når det gjelder den faktiske beskrivelsen av begivenhetene i Troms fram til 1903, bygger jeg først og fremst på H.D. Bratreins hovedoppgave i historie, *Alfred Eriksens lokalpolitiske plattform*, Oslo 1970, og Emil Larssens jubileumsberetning for Troms Arbeiderparti, *Det store gjennombruddet*, Tromsø 1952.
2. Referat i *Nordlys*, 4.11. 1903
3. Lockert, 1974, s. 132
4. Johnsen, 1959, s. 606
5. Opplysningene om Egede-Nissen er hentet fra hans selvbiografi, *Et liv i strid*, Oslo 1945.
6. Referat i *Nordlys*, 7.8. 1903
7. Her har E. Benum, E.A. Drivenes og N. Fulsås levert viktige bidrag for den økonomiske og sosiale utviklingen i landsdelen i perioden 1870-1940 - se litteraturlisten.
8. E. Larssen, 1952, s. 33-34
9. Se nærmere om dette hos Fulsås, 1987 og hos Nils M. Knutsen (red.), 1988, spesielt artikkelen av H. Dahl Bratheim, "Nessekongen" i Nord-Troms 1870-1910".
10. Sitert etter Knutsen (red.), 1988, s. 111-112
11. Slike synsmåter er også påvist hos Eriksen/Niemi i "Den finske fare" og hos H. Minde i "Samebevegelsen, Det norske arbeiderparti og samiske rettigheter", i: Trond Thuen (red.), *Samene - urbefolkning og minoritet*, Oslo 1980
12. Sitert i *Nordlys*, 10.2. 1903
13. Reidar Nielsen, 1986, s. 60
14. Lockert, 1974, s. 130
15. Brevet finnes i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek i Oslo og er skrevet 22.4. 1905 i Tromsø.
16. Kr. Tønder, formann i Trondenes krets beretter for året 1913: "Partifor-eningene lever nok, men flere av dem undlater at betale kontingenten, hvorfor de maa ansees for at være utgaat av kretsorganisationen og av landspartiet. Det er tungvint her oppe at faa folk til at forstaa den forpligtelse man har til at betale sin medlemskontingent." DNAs beret-ning 1913, s. 44
17. N.H. Fuglestad, 1983, s. 43
18. Se nærmere om dette hos J. Forselv, 1977
19. Referat fra stiftelsesmøtet finnes i *Dunderlandsdølen*, 11.8. 1903 og i *Nordlys*, 7.8. 1903
20. Ulf Johansen har skrevet en hovedoppgave i historie om NNFF, *Organi-sasjon av de nord-norske fiskere 1914-1924*, Oslo 1969. En kan finne stoff om dette og dannelsen av Norges Fiskarlag hos Hallenstvedt og Dynna, 1976
21. *Friheten*, 15.1. 1925
22. Brevet finnes i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek i Oslo.
23. *Nordlands Framtid*, 19.9. 1930